

Most přes minulost

Moje paní vypíná rozhlas či televizi pokud je jí moderátorem vnucováno „anoncování performance dýdžeje“ a naskakuje jí husí kůže při sdělení neteře, že jejich „piár oddělení uspořádalo pro VIPy bárbejků párty“. Ani mně tato slovní spojení nezní libě. Snažím se ale být obezřetnější v jejich tvrdém odsudku a to mimo jiné i v souvislosti s oborem chemie, ve kterém se pohybují. Národní jazyk se vyvíjí – a to zřejmě tím rychleji, čím rychleji postupuje globalizace světového společenství a rozvoj technického pokroku.

Jako **spisovná čeština** se obvykle chápe kodifikovaný útvar českého národního jazyka, který má funkci národně reprezentativní a měl by se užívat v úředních dokumentech, v oficiální komunikaci a v médiích (alespoň ve veřejnoprávních). Variantou spisovného jazyka je **hovorová čeština**, která se užívá v neoficiálních mluvených projevech. Za podskupinu hovorového jazyka můžeme považovat **slang**. Technické názvosloví bylo po dlouhou dobu převážně německé a jeho počestění byl významný úkol našeho národního obrození. Původní německé výrazy se pak často dostaly do vrstvy nespisovné a část z nich se stala součástí různých profesních slangů. Jejich znalost bývá považována za znak příslušnosti k dané profesní skupině (jekl, ponk, ráčna, šalunk). Chtěl bych se na chvíli vrátit do oné doby, kdy se vytvářelo české chemické názvosloví a ukázat laskavému čtenáři, že ne každá snaha o vytvoření českého ekvivalentu k cizím termínům byla úspěšná, ba dokonce, že s odstupem let se toto úsilí může zdát dalším generacím velmi úsměvné.

Významnou osobností buditelské obce poloviny devatenáctého století byl Karel Slavoj Amerling (1807–1884) a letos se patří připomenout 200 let od jeho narození. Byl vzděláním lékař a působením především pedagog. Amerling vybudoval široce koncipovaný vzdělávací ústav s názvem "Budeč" (na podkladě legendy známé z Kosmovy kroniky měl představu, že v Budči existovala již v 10. století latinská škola – považovaná tak za první školu na českém území). Budeč se ve své době stala mimořádně významným střediskem obrozeneckého a vlasteneckého života. Bohužel, neměla dlouhé trvání, protože ústav skončil v konkurzu. Nicméně především Amerlingovou zásluhou byla pak v Praze zřízena první hlavní škola s českým vyučovacím jazykem (vychovávala učitele). Jejím ředitelem byl v roce 1848 jmenován právě MUDr. Karel Slavoj Amerling.

Ve svém působení na poli chemie chtěl navázat na dílo „prvoučitele a otce české chemie“, Jana Svatopluka Presla, který ve spolupráci s Josefem Jungmannem vytvořil první české názvosloví přírodních věd. Toto názvosloví vznikalo pod vlivem tehdejší hovorové češtiny a na základě studia staročeské a jihoslovanské literatury. Amerling se snažil české chemické názvosloví rozvinout a vytvořit zásadní českou učebnici chemie – dílo, které nazval *Lučebné základy hospodářství a řemeslnictví*. K chemii přistupoval jako ke krásnému umění, „jež síly tělesné umí v duševní měniti“. Zarytost, s jakou se snažil emancipovat od „všeho

cizáckého, jmenovitě švábského“, vedla k vytvoření podivného, ač domněle čistě národního názvosloví. Jako ukázkou novotvarů, které navrhl, lze prezentovat jeho „rozdělení prvků přírodní“ se základním pravidlem: „cokoli jest prvek, končí se koncovkou **-ik**, vyjma prvků dávno známých (jako síra, stříbro, železo, zlato, měď)“. Švibíci (nekovy) se podle Amerlinga dělily na řád svěživých neboli svěžíků, švubivých neboli švubíků, trupelivých čili trupelíků, žiravých čili žíříků, náhraživých čili dosadiků atd. Mezi navrženými názvy sloučenin pak nalezneme termíny jako smradavec (H_2S), smrt'vodka (HCN), železomředník draslikomředitý (žlutá krevní sůl), železitoš ($FeCl_3$), vodičnick čmýžilový (methan). Návrhu na počestění nebyly ušetřeny ani míry a váhy: měrec (metr), stotička (cm), krucha (gram), tisícínuška (miligram) atd. To byla již poněkud silná káva pro obec strážců ryzosti národního jazyka a Karel Ladislav Čelakovský počastoval novátora verši:

Jako tělo pěkné, čisté, má i jazyk meze jisté;
na to, Amerlingu můj, s pány bratry pamatuj!

Neúspěch projektu "Budeč" a nenadálé nepříznivé přijetí zmíněného díla poznamenalo Amerlinga do konce života a ukončilo i jeho aktivní literární snahy. Všeobecně přijímané se tak stalo až názvosloví vytvořené Vojtěchem Šafaříkem, synem známého buditele Pavla Josefa Šafaříka, v učebnici *Základové chemie čili lučby* (1860). Toto názvosloví na rozdíl od Amerlingova pokusu "našlo ohlasu ve zdravé mysli národa" a stalo se všeobecně akceptovaným. Amerling se na sklonku života (kdy působil jako "ředitel v ústavě idiotů v Praze") zabýval rozsáhlými studii filosofickými (označoval se jako "poustevník hradčanský") neurčenými k veřejnému publikování. K uctění jeho památky byl v roce 1935 učitelskému ústavu v Praze, jehož byl Amerling prvním a dlouholetým ředitelem, propůjčen čestný název Amerlingův státní mužský ústav učitelský.

V současnosti, ač se nám to líbí nebo ne, vývoj jazyka zřejmě směřuje obráceným směrem než je ten, který prosazovali národní buditelé – tedy k jakémusi předbabylónskému uspořádání. Vědecké disciplíny tvoří předvoj této tendence. V oborech, které se v současné době rozvíjejí nejbouřlivěji (např. informační technologie) se nové pojmy do národních jazyků přenášejí z angličtiny často prakticky beze změn, nebo pouze s fonetickou úpravou. Podobné trendy jsou patrné i v chemii. Jedním z úkolů odborných národních časopisů pak patrně bude funkce mostu přes úval mezi jazykem světovým a jazykem národním, úval, který bude v čase mělčí a mělčí...

Poznámka: V úvodníku použité původní citace mají svůj zdroj v sérii článků J. V. Jahna věnovaných památce Karla Slavoje Amerlinga, které vycházely v Časopisu pro průmysl chemický, ročník 1892.

Pavel Chuchvalec